

ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ

УДК 81-11

Любов Мацько

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ І МОВНА ОСОБИСТІТЬ ВЧЕНОГО

Статтю присвячено аналізу наукового доробку С. Я. Єрмоленко в галузі лінгвостилістики та лінгвофольклористики, лінгвоукраїнознавства, історії літературної мови. Відзначено вагомий внесок ученого на прикладі індивідуальних і колективних монографічних праць «Фольклор і літературна мова», «Мовно-естетичні знаки української культури», «Нариси з української словесності (стилістика та культура мови)», «Мова і українознавчий світогляд», «Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела», «Літературна норма і мовна практика», «Територія мови Тараса Шевченка».

Закцентовано на ролі лексикографічного доробку вченого в розвитку практичної («Новий словник епітетів української мови») та теоретичної лінгвостилістики (енциклопедія «Українська мова»).

Ключові слова: мовна особистість ученого, наукова мова, лінгвостилістика, лінгвофольклористика, лінгво-українознавство, словник.

The article is devoted to the analysis of the scientific work of S. Ya. Yermolenko in the field of linguistic stylistics and linguistic folklore studies, the history of literary language. Significant contribution of the scientist is noted on the example of individual and collective monographic works: «Folklore and literary language», «Language and aesthetic signs of Ukrainian culture», «Essays on Ukrainian Literature».

(*Stylistics and Language Culture*)), «*Language and Ukrainian-speaking worldview*», «*Ukrainian linguistic stylistics of the 20th – early 21st centuries: a system of notions and bibliographic sources*», «*Literary norm and language practice*», «*The territory of the language of Taras Shevchenko's language*».

The attention is drawn to the role of lexicographic work in the development of practical («New Dictionary of epithets of the Ukrainian language») and theoretical linguistic stylistics (encyclopedia «Ukrainian language»).

Key words: *linguistic personality of the scientist, scientific language, linguistic style, linguistic folklore studies, linguistic Ukrainian studies, vocabulary.*

Нашу споріднену мовознавчу співпрацю передбачила та певною мірою й спрямовувала Світлана Яківна Єрмоленко ще в першій дарчій присвяті: «Дорогій Любі-Любочці на згадку про юні роки і з найкращими побажаннями пісенного щастя й добра, творчих успіхів на спільній мовознавчій ниві». Це була її монографія «Фольклор і літературна мова» [Єрмоленко 1987].

Дякую долі, що подібних присвят було ще декілька. Унікальність цієї праці, по-перше, у новому історико-філософському осмисленні фольклору повсякденною і спеціалізованою суспільною свідомістю, а по-друге, у методології представлення якості цього естетично-культурного надбання народу, дослідженого за збірками фольклорних матеріалів М. Цертелева, М. Максимовича, А. Метлинського, П. Куліша, М. Костомарова, П. Чубинського, за виданнями «Русалки Дністрової» М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича та за науковими розвідками П. Житецького, О. Потебні, М. Сумцова, Д. Яворницького, І. Франка, М. Драгоманова. З цих джерел поставала думка, що і в донаціональний період фольклор, народна поезія, жива усна мова також уже були дійовими чинниками формування української мовної картини світу, зокрема впливали на становлення стилістичної системи нової української літературної мови, створюючи в текстах культурно-історичний фон, систему народнопоетичної образності. Вихід монографії, що поєднувала думки високих науковців, митців України

і Європи про народне мистецтво, народну поезію й український фольклор, привертав і привертає увагу молоді України до життя й культури власного народу, його цінностей, здобутків і втрат.

Монографія «Фольклор і літературна мова» опублікована в особливо важливий для оздоровлення суспільного життя в Україні період – після руйнівних походів радянської влади на українську культуру, що тяглися майже все двадцяте століття як у вигляді прямого нищення етносу війнами, виселеннями, голодуванням, так і з незкінченими заборонами та обмеженнями. До честі автора – С. Я. Єрмоленко – слід віднести й те, що монографія «Фольклор і літературна мова» стала й досі є популярним навчальним та науковим посібником з навчальних курсів стилістики української мови, лінгвістичного аналізу поетичної мови, фольклористики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, комунікативної лінгвістики.

Наступною фундаментальною науковою працею Світлани Єрмоленко стали «Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) [Єрмоленко 1999]. Ця робота є за змістом настільки широкою та інтерпретативною, що справляє враження авторської лінгвостилістичної енциклопедії. У першому розділі «Спочатку була пісня» постає специфіка процесів категоризації навколишнього світу в свідомості представників етносу, переживання емоційного досвіду мовцями і вироблення в соціумі системи норм сприймання, оцінок та правил поведінки і співжиття, закріплених у мовопісні. Написано цей розділ так переконливо, що думаєш: а може й справді, першою була наша пісня.

Другу частину склав майстерно виконаний стилістичний аналіз індивідуальних стилів – поезій Т. Шевченка, Лесі Українки, П. Тичини, М. Рильського, Б. Тена, А. Малишка, І. Драча, Є. Маланюка, О. Ольжича, прози О. Гончара, У. Самчука, Гр. Тютюнника. Пояснень вибору авторів і їх текстів для аналізу немає. Можна лише здогадуватися і вважати, що дослідниця має такі глибокі філологічні знання, високу національну культуру й освіту та добру науково-методичну підготовку класичного вишу, що допомагають

автору виходити на актуальні ідеї. Наступна з них втілилася у важливій ідеї новочасного українського відродження, яким засвітилася праця С. Я. Єрмоленко «Мова і українознавчий світогляд» (2007).

Під керівництвом члена-кореспондента НАН України, професора, доктора філологічних наук Світлани Яківни Єрмоленко працівники відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України зібрали, узагальнили і впорядкували всі напрацювання, публікації зі стилістики української мови, видані у другій половині ХХ ст. та початку ХХІ ст. І мовознавці України мають посібник для наукової роботи – «Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела» (2007), в якому розділи складаються з теоретичних частин у вигляді авторських вступних статей і прикладної бібліографічної частини. Концепція видання поєднала актуальні питання кількох розділів стилістики: історичної і сучасної, системно-структурної і семантико-функціональної, денотативної і дискурсивної, описової, порівняльної, зіставної, особистісної, лексичної і синтаксичної.

Монографія Світлани Єрмоленко «Мовно-естетичні знаки української культури» (2009) є відповіддю на таку соціолінгвістичну потребу: «від слова чекаємо не лише інформативності, а й *переконливості*, образності, тобто такої *досконалості*, яка властива мові як багатовіковому надбанню нації» [Єрмоленко 2009: 3]. До таких авторка відносить поняття сучасної когнітивістики: *прецедентні тексти, національні символи, знаки культури, ремінісценції, логоепістемі, мовно-естетичні знаки культури*. Основною ознакою сприймання таких одиниць є потреба (чи можливість) осмислення їх суміжно як одиниць мови і одиниць культури, одиниць (квантів) знання і знаків культури (інформацій, кодів про культурний зміст мовних текстів). Досліджуючи мовно-естетичні знаки культури в фольклорі і в мові художньої літератури та в літературній мові як у колективному досвіді народу, авторка відкриває в мовно-естетичних знаках ідею вічності українського народу, безсмертя, державності, незалежності (хто як бачить). Наприклад, у рядках «Енеїди»

Івана Котляревського автор бачить збереження віри, мови: *Но тільки, щоб латинське плем'я удержало на вічне врем'я, імення, мову, віру, вид*. Іншими словами, але така ідея, може, трохи ширше, висловлена в поемі Б. Олійника: *На розпущті доріг історичних / Не згубили ми власне обличчя, / Ймення, характер, поставу і звичай, / – Землю і долю свою ...*

Виявляється, що мовно-естетичні знаки культури «засвідчують і глибинні процеси зв'язку мови з інтелектуальними здобутками нації, серед яких і скарби української мови» [Єрмоленко 2009: 5], і розумово-пізнавальна діяльність людини. Когнітивний підхід до вивчення мовних явищ продукує таким чином активізацію мовно-естетичних знаків, фокусується на їх функціональних можливостях своєрідного сприйняття і відбиття світу етнічною (національною) свідомістю. Світлана Яківна Єрмоленко окреслила поле рис мовно-естетичних знаків, чим допомогла сучасним молодим науковцям оволодівати методикою наукової роботи: уналежнювати їх до мовно-структурних одиниць тексту; співвідносити з просторово-часовими (де? коли?) параметрами мови; визначати їхній зв'язок з текстом або ситуацією; що вони відтворюють, як видозмінюються, зберігаючи упізнаваність; яка їхня текстотвірна функція; яка їхня наповненість символічним змістом; як виявлена в мовно-естетичних знаках герменевтичність, співвіднесеність з іншими текстами; у чому дидактична природа знака; як співіснують горизонтальні та вертикальні тексти культури. Методика науково-дослідної роботи апробована і схвалена викладачами кафедри стилістики української мови НПУ імені М. Драгоманова.

На окрему увагу й високу оцінку серед науково-педагогічної та філологічної громадськості України заслуговує дослідницький проект відділу стилістики та культури мови Інституту української мови Національної академії наук України і здебільшого – персонально Професора Світлана Яківна Єрмоленко, що живе всю другу половину ХХ століття під назвою «Культура слова». Його знають сотні українських філологів, педагогів, студентів, учнів Малої академії наук України.

Серед лексикографічного доробку Світлани Яківни унікальний «Новий словник епітетів української мови» [Єрмоленко 2012], створений у співавторстві з В. І. Єрмоленком та С. П. Бибик. Словник містить 340 реєстрових слів-іменників, означуваних епітетами. І таких епітетів набрано дуже багато, наприклад, до слова *голос* – 500. Індивідуально-авторські означення подаються у реченнях із зазначенням автора. Складається враження, що жоден український епітет не загубився у цьому Словникові.

Колективна монографія під відповідальним редагуванням доктора філологічних наук, професора Світлани Яківни Єрмоленко «Літературна норма і мовна практика» (2013) присвячена питанням руху, дії, змінам і стабілізації, усталенню головної ознаки літературної мови – мовної норми.

Перший розділ узагальнює питання, що складають феноменальність літературної мови і конкретно – української літературної мови. Привертає увагу оновлене визначення поняття літературної мови, її диференційних ознак, критеріїв літературної норми, поняття літературного стандарту в контексті мовної свідомості українців: «Літературна мова – історично закономірна, суспільно важлива і необхідна форма існування національної мови. Такі визначальні ознаки її, як наддіалектний характер і динамічна стабільність норми, кодифікованість у словниках і граматиках, поліфункціональність і вербалізована поняттєва структурованість, якнайтісніше пов'язані з усвідомленням ролі літературної мови – репрезентантки національної єдності» [Літературна 2013: 6]. У монографії обґрунтовано лінгвофілософські й суспільно-культурні основи визначення критеріїв літературної норми: зовнішні (соціально-культурні) та внутрішні (системні). Серед зовнішніх критеріїв мовної норми С. Я. Єрмоленко виділяє: культурно-історичний (традиції в писемних стилях), статистичний (поширеність в узусі), суб'єктивно-смаковий (мовна мода), естетичний (мовно-естетичні знаки культури). До внутрішніх критеріїв віднесено норми мови, що відповідають системі національної мовної практики – фонологічній, орфографічній, граматичній та ін. [Літературна 2013: 21 – 22].

Особливо актуальним вважаємо висвітлення впливу інтернеткомунікації на зміну, розвиток, оновлення літературних норм (графічних, орфографічних, граматичних, лексичних, синтаксичних), на тенденції динаміки мовних норм в Інтернеті, на алгоритм формування загальномовного лексикографічного реєстру [Літературна 2013: 236].

Під заголовком «Вага стилю у формуванні норми» [Літературна 2013: 222] подано схему функціонально-стильових різновидів літературної мови, зокрема повернуто назву *сакральний*, яка найбільше відповідає місії одного з найдавніших стилів української мови – місії святині, святості, духовності.

Стилістична доля Світлани Яківни народилася рано – вже в упорядкуванні бібліографічних джерел про мовотворчість Тараса Шевченка (1960), у статті про стилістичну роль повторів у його поезіях. Правдива, душевно-сповідальна стилістика мови Кобзаря і сьогодні є пріоритетною в дослідженнях вченої. Потім на всіх наступних етапах наукового зростання Світлани Яківни поширюються і поглиблюються її стилістичні дослідження, когніції мови Тараса Шевченка як мови українського народу – нації. Мова Шевченка «як зачарована, невловима субстанція щоразу постає перед нами в новому осмисленні». Увібравши в себе культуру попередніх інтерпретацій «інтелектуально-почуттєвого змісту усних і писемних текстів від давнини до сучасності; глибинне знання Святого письма» [Територія 2016: 9], старокнижних сповідальних текстів, фольклорних, народнописемних, понадчасових уснорозмовних джерел, Тарас Шевченко витворив нову (сучасну) українську літературну мову, що й прискорило становлення нової української державності.

Ця проблема глибоко висвітлена в колективній монографії «Територія мови Тараса Шевченка» (2016) під керівництвом Професора Світлани Яківни Єрмоленко: «Для нас *територія мови Шевченка* – це почуттєвий інтелект, який не вимірюється обсягом словника, граматичними й словотвірними формами, а становить той оприявлений у поетичній мові зміст, що перебуває й перебуватиме понад часом. Твори

Кобзаря прочитуватимуть нові й нові покоління. Для них розкриватиметься нова естетика Шевченкового слова. І це буде доти, поки звучатиме жива українська мова. Шевченко дав життя нашій мові як Вічності. Його філософія слова розкриває природу людини, для якої спілкування – умова буття на землі, для якої рідне слово – це початок і кінець.

Територія мови Шевченка – це ословлені картини, в яких для кожного слова пензель художника знайшов найкраще, єдино можливе місце. *Територія мови Шевченка* – це музика українського слова, яку чуємо в народній пісні і в тих Шевченкових рядках, які важко або й не можна відрізнити від народної пісні. *Територія мови Шевченка* – це його неспокійне, невловиме, народжене в розмові з Богом Слово, яке пропікає душі тих, хто торкається таїни мовотворчості поета. Територія простого й глибоко інтелектуального, новаторського Шевченкового слова розпросторюється і в часі, і в просторі» [Територія 2016: 309].

Закономірно, що здобутки Світлани Яківни Єрмоленко заслуговують на найкращі слова про ювілярку – *сучасну українську елітарну мовну особистість*, яка спрямовує свої світоглядно-пізнавальні, історико-культурні, філологічні знання, наукові ідеї на креативні проекти для розвитку української науки, культури, освіти.

Науковий дискурс Професора Єрмоленко характеризується високою ментально-пізнавальною і ціннісно-образною концептосферами, є відчуття, ніби найменший порух думки чи смисл у її обґрунтуваннях завжди шукає образне обличчя живої мови чи прецедентного художнього тексту.

Популярним у лінгводидактиці є короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів «Українська мова», виданий за редакцією С. Я. Єрмоленко (2001). Подані визначення слів, назв, понять, явищ, ознак, дій і влучні приклади з українських творів, переважно тих, що входять до шкільних програми з української літератури. Виходить, що учень, студент одразу одержують відповідь на свій запит.

Є в науковому статусі Світлани Яківни Єрмоленко найвища авторитетна позиція – це членство у редакційній колегії енциклопедії «Українська мова» (2000, 2004, 2007

роки видань). А в ній статті: Стиль. / Стиль індивідуальний. / Стилізація. / Стилістика. / Стилістика граматична. / Стилістична система. / Стильові різновиди української мови [Українська 2007: 672 – 679].

Вітаючи Світлану Яківну Єрмоленко зі славною річницею, бажаючи їй здоров'я і успіхів на наступні роки, дякую їй за те, що вона була, є і буде в моїм житті завжди – науковими працями, порадами, душею.

Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С.Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.

Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика і культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.

Єрмоленко С. Я. Новий словник епітетів української мови / Єрмоленко С. Я., Єрмоленко В. І., Бирик С. П. / за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Грамота, 2012. – 488 с.

Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.

Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 242 с.

Літературна норма і мовна практика / [С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, Т. А. Коць, Г. М. Сюта, С. Г. Чемеркін] ; відп. ред. С. Я. Єрмоленко. – Ніжин : Вид. «Аспект-поліграф», 2013. – 320 с.

Територія мови Тараса Шевченка : Монографія / [С. Я. Єрмоленко, Г. М. Вокальчук, А. Ю. Ганжа, Л. П. Гнатюк, Г. М. Сюта] ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. – 348 с.

Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст. : система понять і бібліографічні джерела / за ред. д-ра філол. наук, проф. С. Я. Єрмоленко. – К. : Грамота, 2007. – 368 с.

Українська мова: Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – 3-те вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.

REFERENCES

Yermolenko, S. Ya., Bybyk, S. P., Kots, T. A. and others. (2013). *Literary norm and language practice*. Nigyn: Aspekt-polihraf (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya., Bybyk, S. P., Kots, T. A. and others. (2007). *Ukrainian linguistic stylistics of the XXth – beginning of the XXI century: system of concepts and bibliographic sources*. Kyiv: Gramota (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya., Bybyk, S. P., Todor, O. G. (2001). *Ukrainian language. A brief glossary of linguistic terms*. Kyiv: Lybid' (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (1999). *Essays on Ukrainian Literature: Stylistics and Language Culture*. Kyiv: Dovira (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (2009). *Language and aesthetic signs of Ukrainian culture*. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (1987). *Folklore and literary language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya., Vocalchuk, G. M. and others. (2016). *The territory of the language of Taras Shevchenko*. Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya., Yermolenko, V. I. and Bybyk, S. P. (2012). *The New Dictionary of Epithets of the Ukrainian Language*. Kyiv: Gramota (in Ukr.)

Статтю отримано 29.05.2017

Lubov Matsko

SCIENTIFIC ACTIVITY AND LINGUISTIC PERSONALITY OF A SCIENTIST

The article is devoted to the analysis of the scientific work of S. Ya. Yermolenko in the field of linguistic stylistics and linguistic folklore studies, the history of literary language. Significant contribution of the scientist is noted on the example of individual and collective monographic works: «Folklore and literary language», «Language and aesthetic signs of Ukrainian culture», «Essays on Ukrainian Literature (Stylistics and Language Culture)», «Language and Ukrainian-speaking worldview», «Ukrainian linguistic stylistics of the 20th – early 21st centuries: a system of notions and bibliographic sources», «Literary norm and language practice», «The territory of the language of Taras Shevchenko's language».

The attention is drawn to the role of lexicographic work in the development of practical («New Dictionary of epithets of the Ukrainian language») and theoretical linguistic stylistics (encyclopedia «Ukrainian language»).

The scientific discourse of Professor Yermolenko is characterized by a high mentally-cognitive and value-figurative conceptual sphere; there is a feeling that the slightest movement of thought or meaning in its rationale is always looking for a figurative face of a living language or a case-law of artistic text.

Naturally, the achievements of Svitlana Yakivna Yermolenko deserve the best words about the jubilee – *a modern Ukrainian elitist linguistic personality* that directs their worldview, cognitive, historical, cultural, philological knowledge, scientific ideas for creative projects for the development of Ukrainian science, culture, and education.

УДК 81-11

Світлана Биби́к

**ЯВИЛА СЕБЕ І В «КУЛЬТУРІ СЛОВА»:
ВІД 35 ДО 85 ВИПУСКУ
(СТОРІНКАМИ ПУБЛІКАЦІЙ
ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА –
ПРОФЕСОРА С. Я. ЄРМОЛЕНКО)**

Статтю присвячено оглядові публікації головного редактора щопіврічника «Культура слова». Відзначено роль видання в обґрунтуванні та популяризації важливих для сучасної лінгвостилістики понять «мовно-естетичний знак української культури», «мовно-естетичний канон української літературної мови», «просторова і часова глибина літературної мови». Наголошено на перегляді змісту поняття «стиль», «соціальний престиж літературної мови». Проаналізовано праці, присвячені питанням історії української літературної мови. Схарактеризовано роль головного редактора в популяризації текстів української художньої практики, фольклору.

Ключові слова: історія української літературної мови, лінгвостилістика, мова фольклору, мовно-естетичний знак української культури, мова письменника, мовна норма.

The article is devoted to the review of publications of the editor-in-chief edition «Culture of the word». The role of the publication in substantiating and popularizing the concepts of language and aesthetic sign of Ukrainian culture, the language aesthetic canon